

Драгана Стјепановић Захаријевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 305-055.2
Оригинални научни рад

КА РОДНО СЕНЗИТИВНОЈ ПОПУЛАЦИОНОЈ ПОЛИТИЦИ

Сажетак: Реалност друштвених трансформација у Србији јесте полазиште за социолошко сагледавање популационе политике. Одабира се један приступ проблему људске репродукције: залагање за репродуктивна права и слободу мушкараца и жена. У контексту овога приступа скреће се пажња на проблем неравноправне расподеле родитељства и породичних обавеза, уз још увек распрострањене родне стереотипе о жени. Проблема-тизује се једна од изнуђених стратегија: стратегија нерађања. Други део рада представља налазе истраживања које је спровео Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу крајем 2012. године, а односе се на перцепцију студентске популације о репродукцији, родним стереотипима и родној равноправности. У трећем делу рада пропитује се сензитивност постојеће популационе политике у Србији и предлажу стратешки кораци ка њеном уродњавању.

Кључне речи: једнаке шансе, родна неравноправност, стратегија нерађања, Србија, родно сензитивна популациона политика.¹

Увод

Овај рад проблематизује недовољно рађање или нерађање у контексту реалности друштвених трансформација у Србији, са основном тезом да решење овога проблема зависи од синхронизоване имплементације две стратегије: стратегије остваривања једнаких шанси и родносензитивне стратегије популационе политике. Посебан акценат се ставља на проблем неравноправне расподеле родитељства и породичних обавеза и још увек распрострањене родне стереотипе – који доприносе *неиндивидуализацији* жене. Насупрот честом залагању социолога и демографа за тезу да је процес индивидуализације у модерној

¹ Рад је саопштен на научном симпозијуму *Култура, националистичка политика и демографска репродукција у Југоисточној Србији*, који је одржан на Филозофском факултету у Нишу у организацији Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу и Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу. Урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

култури довео до ниског фертилитета – у овом раду се афирмише обрнута теза. Наиме, М. Благојевић Хјусон с правом истиче: „не процес индивидуализације, већ процес неиндивидуализације, и нарочито неиндивидуализације жена, уз изузетно низак стандард живота у ширем смислу, довели су до ниског фертилитета. Неиндивидуализација жена, па и нееманципација жена, на овим просторима изражена је управо кроз принуду само-жртовања.“² Требало би, дакле, процес неиндивидуализације посматрати као корелат одлуци о нерађању.

Родно сензитивне стратегије промовишу родну равноправност на пољу најосетљивијих подручја живота: тржишта рада, образовања, друштвеног живота, породице.³ Реч је о концептима (ре)организиције и побољшања перспективе једнакоправности кроз родно избалансирано учеће. Стратегије се фокусирају на социјалне разлике између жена и мушкараца: разлике које су научене, промењиве и варирају унутар и између различитих култура – у друштвеним структурама, институцијама, вредностима и веровањима, који креирају и одржавају родну неједнакост. Отуда је циљ родно осетљивих стратегија да се сагледавањем свакодневних животних ситуација жена и мушкараца учине видљивим њихови различити проблеми и потребе и предвиде механизми достизања равноправне родно избалансиране стварности.

Стратегија једнаких шанси подразумева партнерство између жена и мушкараца, како би се обезбедило учеће у развоју друштва и једнакој добити од друштвених ресурса. Отуда потреба преиспитивања начина на који функционишу институционалне праксе и тржиште рада и потреба утврђивања њиховог утицаја на запошљавање жена и мушкараца, на трансформацију родитељских улога⁴ – концептуализацијом у “свакидашњем животу”, као социјал-

² М. Благојевић Хјусон, *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни живот*, Београд, Програм Уједињених нација за развој, 2013.

³ Европска комисија дефинише родно осетљиву стратегију као: „Систематско разматрање разлика између услова, ситуација и потреба жена и мушкараца у свим политикама и активностима Заједнице: ово је основна одлика принципа родно освијештених стратегија. То не значи да ће се програми или ресурси Заједнице једноставно учинити приступачнијим за жене, већ прије значи симултану мобилизацију законских инструмената, финансијских ресурса, као и аналитичких и организационих капацитета Заједнице да би се у све области увела жеља за изградњом уравнотежених односа између жена и мушкараца. У том смислу неопходно је и важно засновати политику једнакоправности између жена и мушкараца на чврстој статистичкој анализи ситуације жена и мушкараца у различитим сегментима живота, као и промјена које се дешавају у друштву.“ Европска комисија. Комуникација: „Инкорпорирање једнаких могућности за жене и мушкараце унутар свих политика и активности заједнице.“ (http://europa.eu.int/comm/employment_social/equ_opp/gms_en.html).

⁴ Ова концептуализација проблема за полазиште има дефиницију родитељстава коју даје С. Томановић: „родитељство као друштвена улога која се може одредити као скуп активности, ставова и односа у свакодневном животу појединца који одгаја потомство“. Видети преглед релевантних истраживања родитељства: Смилка Томановић-Михајловић, *Дејинство у Раковици – Свакодневни живот деце у радничкој породици*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја, 1997, с. 23 – 27.

ном контексту родитељства.⁵ С друге стране, постављају се захтеви деконструкције приватне сфере, са још увек израженом стереотипном асиметријом у прерасподели породичних одговорности, које, претпоставка је, доприносе економској неједнакости мушкараца и жена. Ово је утолико приоритетно јер социјална невидљивост “женског” породичног рада умногоме утиче на социјалну видљивост жена у јавној сфери, што има утицаја на усклађивање њихових улога, постављање приоритета, а у крајњој линији и на доношење одлуке о рађању деце⁶. Стога је важно пропитати родну осетљивост стратегија којима се уређује популациона политика.

Друштвена атмосфера у Србији истовремено промовише два различита приступа проблему људске репродукције: (1) залагање за репродуктивна права и слободу мушкараца и жена; (2) залагање за рађање и обнову нације против „беле куге“, са женом као „мајком нације“. Пронатална кампања покреће поново дебату о абортусу и прозива жене да рађају и „обнављају“ нацију. Реч је о конзервативном дискурсу који је показатељ репатријархализације друштва и одсуства одрживог планирања породице.⁷ Овом концепту се супротставља, рецимо, савремено феминистичко виђење репродуктивних права и слобода жена, које укључује легализацију прекида трудноће. Феминисткиње поручују да абортус није убиство и да „рађање или нерађање јесте основно право сваке жене и то право се не тиче ни државе ни цркве ни нације ни политичких партија – то се тиче само жене!“⁸ Социолошка истраживања утврђују да ова два приступа имају често противречне импликације по различите аспекте државне политике,⁹ што може бити разлог још увек недостатне институционалне подршке популационој политици.

Контекст проблематизовања у овоме раду је први приступ, где се родитељство сагледава као друштвена улога, скуп активности, ставова и односа у свакодневном животу појединаца који одгајају потомство. Скреће се пажња на проблем неравномерне расподеле родитељства и породичних обавеза, уз још увек распрострањене родне стереотипе о жени. Чињеница је да жене које су

⁵ Марина Благојевић, *Родитељство и фертилитет – Србија деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 1997.

⁶ Родолфо Булатао разликује активне и пасивне стратегије одлучивања о рађању деце (пасивне: нулта стратегија, одбијање и пасивна фаталистичка стратегија; активне: активно суочавање, суочавање унапред, секвенцијално суочавање) – у пасивним стратегијама се раскорак између нежељеног, очекиваног и стварног фертилитета прихвата, док у активним постоји настојање да се тај раскорак ублажи или сасвим елиминише. Видети: Љубица М. Рајковић, *Одлучивање о рађању у савременој породици*. Београд: Институт за социолошка истраживања, 2002, с. 25.

⁷ Видети: *Први национални конгрес о деци и напалићету у Србији*, зборник радова. Београд: Опстанак – удружење за борбу против беле куге, 2006.

⁸ Сташа Зајовић, *Феминистички приступ демографској политици. Жене, здравље, наоружање*. Београд: ЖУЦ, 2003.

⁹ Đorić, G., Gavrilović, D. (2006) Between pro-natalist population policies and women's reproductive rights: The analysis of exposure of the two discourses in press media after 2000. *Sociologija*, 2006, vol. XLVIII, no. 1. s. 73-95.

постале актери јавне сцене и даље носе главни терет неплаћеног породичног рада, што јесте инхибиторни фактор на путу њихове друштвене промоције. Бројне су дебате на тему биолошке предодређености жене да брине о деци. Једни сматрају да је „природа хтела да мајка и дете буду заједно,¹⁰ па отуда улога мајке јесте природно условљена – мајке рађају и доје децу, брину о њима и тако остварују јачу везу („неотенија“). Оваквим ставовима се супротстављају теоретичари који „културном фактору“ дају примат и улогу мајке посматрају као „културну конструкцију“.¹¹ Психолошка истраживања показују да су очеви подједнако успешни у низу активности око деце (храњење, повијање...) и да, као и мајке, реагују на дететове сигнале.¹² Овде би требало застати пред оним што се често губи из вида, а односи се на то да је жена само биолошки носилац материнства. Чином рођења детета, бригом и негом потомства, изграђује се (или би требало) родитељство, које укључује поред материнства и очинство. И још нешто: биорепродуктивна функција је интегрални део друштвене репродукције, па је неопходно да се третира као друштвена функција. Свакидашњи живот као социјални контекст родитељства носи нове друштвене услове, нови систем вредности и измењену суштину родитељства. Теоријски су у основи савременог репродуктивног понашања, између осталог, еманципација и индивидуализација, економска самосталност жене, измењен положај жене и деце у породици, истицање важности квалитета сопственог живота, ефикасна контрола рађања, либералан закон о абортусу и друго.

Предочени теоријски контекст обезбеђује разумевање индивидуалног избора стратегије нерађања. Кључна питања овога рада су: Да ли је свакодневница у Србији родно избалансирана? Да ли су постојеће стратегије родно осетљиве?

У првом делу рада у контексту демографских показатеља о наталитету, фертилитету, „блокираној трансформацији брачности“, неадекватном финансирању популационе политике и мањкавостима економско-подстицајних мера – расправља се и аргументује питање асиметричних родних улога.

Родна (не)избалансираност свакодневнице у Србији

Демографски развој Србије, без Косова и Метохије, обележава ниво рађања деце који је знатно испод потреба простог обнављања становништва. Од 1992. године се наставља тренд пада природног прираштаја.¹³ Србија се више од пола века суочава са феноменом недовољног рађања. Број живорођењих 2011. године био је за преко 37 хиљада мањи од броја умрлих. Уједно, 2011. година је била двадесета година заредом како се у Србији бележи негативан природни прираштај. Најнижа стопа фертилитета, збирно посматрана, регис-

¹⁰ Haralambos, M. *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus, 1989, s. 356.

¹¹ Mead, M. (1968) *Spol i temperament u tri primitivna društva*. Zagreb: Naprijed.

¹² Нила Стануловић-Капор, *Психологија родитељства*. Београд: Полит, 1985, с. 98.

¹³ *Стратегија подстицања рађања*, Службени гласник РС, бр. 55/05, 71/05 – исправка и 101/07.

трована је 2002. године, када је износила само 1,45, а 2009. године 1,59. „Мали пораст стопе фертилитета је резултат надокнађивања рађања од стране оних који су га одлагали, а не промена понашања према рађању“ (Благојевић Хјусон, 2012: 29). Чињеница је да Србију карактерише недовољно рађање, али, како показују релевантна истраживања, постоји жеља да се има више деце него што је „реализовано“. Родитељи најчешће процењују да немају потребне услове за подизање деце (Благојевић, 1997, Кубуровић, 2003, Захаријевски, 2005).

Према подацима демографске статистике смањује се број склопљених бракова и помера старосна граница за склапање брака. Код млађе популације однос према браку се огледа у константном паду броја закључених бракова, којих је 2010. било за око трећину мање него 1980. Према подацима најновијег Родног барометра¹⁴ у поређењу са 2006. годином дошло је до битних померања у породичном статусу испитаника. Знатно је смањено учешће оних који живе у браку и имају децу, и код мушкараца и код жена. Тако је 2006. године у том статусу било 51% жена и 42% мушкараца, а 2012. године 39% и 42%. У поређењу са 2006. годином порастао је број мушкараца који немају деце (са 45% на 50%), као и број жена без деце (са 32% на 40%). Чак 44% мушкараца старости 20 – 29 година наспрам 26% жена те старости – нема деце. У најстаријој посматраној генерацији сваки пети мушкарац нема деце, наспрам сваке шесте жене. Промена односа према браку огледа се и у порасту старости супружника приликом склапања првог брака, која је 2010. године износила 30,8 година за мушкарце и 27,1 година за жене. Јасно је да померање ове границе води и померању границе рађања, одлагању рађања, а све чешће и нерађању.

Србију карактеришу висок морталитет и јако старо становништво. М. Бобић, на бази емпиријских налаза закључује о “блокираној трансформацији брачности”, коју карактеришу: пораст целибата, присилно остајање у браку, низак ниво развода и кохабитација, одлагање, па и одустајање од рађања. То се доводи у везу са високим нивоом трауматизације становништва, компресијом породице и одсуством животних шанси и избора појединаца.¹⁵ Реч је о бројним последицама “друштвеног превирања,”¹⁶ које је захватило Србију: осиромашење, урушавање вредносног система, дезорганизовање породичне структуре и односа, погоршање услова живота, погоршање друштвеног положаја жена, а уз то – неадекватно финансирање популационе политике и мањкавост потребних економско-социјалних подстицајних мера.

Један од честих начина „планирања породице“ у Србији јесте абортус, чије се високе стопе доводе у везу са неповољним економским условима, по-

¹⁴ М. Благојевић Хјусон, *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни животи*, Београд, Програм Уједињених нација за развој, 2013.

¹⁵ Мирјана Бобић, *Блокирана трансформација брачности у Србији – кашњење или изостанак „друге демографске транзиције“*. У: Смилка Томановић (ур.) *Друштво у превирању*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја, 2006, с. 125 – 126.

¹⁶ Смилка Томановић (ур.) *Друштво у превирању*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја, 2006.

литичком и социјалном климом несигурности, неадекватним породичним и партнерским односима, ниском општом здравственом културом, недовољном доступношћу контрацептивних средстава, као и веома дубоко укоревљеним културним и идеолошким предрасудама.¹⁷ Такође, стратегија коју жене нужно примењују у неповољним условима усклађивања родитељства (материнства) са улогама и активностима у јавној сфери јесте одсуствовање са посла, или чак и добровољно напуштање посла из породичних разлога.¹⁸ Анализа апсентизма по полу је још једна илустрација укоревљености стереотипа о „природној“ везаности жене за приватну сферу и индикатор неравномерне расподеле родитељства. Жене одсуствују са посла онда када је дете болесно, када је неком члану породице потребна нега и брига.¹⁹ Отуда се „женски апсентизам“ посматра као последица неравноправног друштвеног положаја жена. Иако „Закон о раду“ у Србији промовише концепт равноправног родитељства, још увек се жени „препушта“ брига о члановима породице (болесним, старијим). Ако се овоме дода и постојећа неразвијена мрежа социјалних институција и давања, потом, нефлексибилни облици рада, јасно је колико је „заживело“ равноправно родитељство. Претпоставка је да би и ту требало тражити узроке нерађања.

У Србији се још увек игнорише стварни, реални, радни допринос жена. Домаћи рад нема карактер друштвено признатог рада.²⁰ Дискриминација се остварује путем неплаћеног рада, али и отежане професионалне промоције, што изнова маргинализује жене и доприноси њиховом лошијем социјално-економском положају.²¹ Такав положај не произилази из неких специфично женских биолошких особина, већ из друштвене улоге која се приписује женама (породичне обавезе, старање, кућни послови), а које жене чини мање конкурентним на тржишту радне снаге.²² Анализа података из „Анкете о радној снази“, указује да жене

¹⁷ Слободанка Константиновић-Вилић, Невена Петрушић, Ставови о абортусу. У: *Друштвена свесћ, људска права и активизам грађана у јужној и источној Србији*, (ур.) Ненад Поповић. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу, 2005, с. 127.

¹⁸ Од лица која су добровољно напустила посао из породичних разлога, 80% су жене, које чине и 98% оних којима једини рад јесте у домаћинству. Видети: „Национална стратегија за побољшање положаја жена и унепређивање родне равноправности“ Републике Србије („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05-исправка, 101/07 и 65/08).

¹⁹ Видети: Захаријевски С. Драгана, *Моћ и немоћ жене – социолошко истраживање апсентизма*. Ниш: Просвета, Библиотека Свет културе, 1999.

²⁰ Анђелка Милић, Породица и модалитети радних активности чланова. Промене у току пост-социјалистичке транзиције у Србији од 1991 – 2006. године. У: Смиљка Томановић (ур.) *Друштво у превирању*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја, 2006, с. 57 – 80.

²¹ Видети: Горана Ђорић, Родитељство као извор економске неједнакости мушкараца и жена. У: Слободанка Константиновић-Вилић и група ауторки, *Људска права за жене*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу, 2004, с. 27 – 48.

²² Мартин Сегалан (Martine Segalen) износи налазе истраживања (Француска) у социологији рада почетком 21. века, који се све чешће нужно укрштају са питањима породице, деце, рада жене и показују да суочавање родитељског и професионалног времена далеко више погађа жене, него мушкарце. Родитељско време је двоструко веће оптерећење за мајке, него за очеве. Па тако,

чешће од мушкараца раде скраћено радно време (у свим посматраним старосним групама), што је последица комбиновања породичних и радних обавеза.²³

Додатно би требало размотрити још једну чињеницу која се односи на институционална решења проблема родитељства. Преовлађујућа оцена је да су неадекватна, недовољна или чак изостала. На основу анализе резултата неких одлика трансформације родитељства у Србији, С. Томановић закључује да „постоји очигледан пораст неповерења у друге људе и у институције друштвеног система, што представља лоше основе за интеграцију на институционалном и политичком нивоу.“²⁴ Уз евидентно неповерење, трансформацију кочи и снажан утицај социо-културног миљеа: „продолгирана криза“ и културни контекст, у којем је јака социјална интеграција са примарним сродничким везама. Отуда, рекло би се, затварање породице и исцрпљивање сопствених ресурса. У таквом друштвеном контексту се, по мишљењу А. Милић, јавља „ретрадиционализација породице“ као највидљивија последица негативних друштвених кретања у протеклом периоду, па “уместо развијања стратегије напредовања, развоја и индивидуализације, домаћинства и породице се окрећу традиционалним стратегијама манипулације оскудним ресурсима.”²⁵ Ове стратегије прати усложњавање родних неједнакости и понављање обрасца двоструке оптерећености жена.

Ако све поменуто контекстуализујемо у савремени друштвени простор, са негативним дејствима транзиције и глобализације (сиромаштво, несигурност, урушавање здравља и друго), за очекивање је да преовлађујућа стратегија планирања породице буде нерађање или рађање мањег броја деце него што се жели.

Бројна социолошка истраживања указују на присутне родне разлике у приватној сфери: *неједнаку прерасподелу послова и родитељске одговорности*. Родне разлике у овој сфери још увек задржавају традиционални образац. Подаци показују да широм ЕУ жене проводе више времена у обављању кућних послова него мушкарци.²⁶ То важи и за Србију. Не би требало занемарити чиње-

када се саберу професионално, физиолошко, лично, кућно и родитељско време, жене губе на свим пољима.

²³ Марина Благојевић Хјусон, Жене и мушкарци у Србији: Шта нам говоре бројеви? Београд: Програм Уједињених нација за развој, 2012, с. 53.

²⁴ Смиљка Томановић коментарише резултате анкетања које је спроведено на репрезентативном узорку домаћинстава у оквиру пројекта „Трансформацијске стратегије друштвених група у Србији.“ Видети: С. Томановић, Родитељство у трансформацији: капитали, проблеми, стратегије. У: А. Милић (ур.) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 2004, с. 366.

²⁵ Анђелка Милић, Трансформација породице и домаћинства – застој и стратегија преживљавања. У: А. Милић (ур.) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 2004, с. 326.

²⁶ Еуростат, 2004, с. 44.

ницу да за жене које су ангажоване ван породице, којима је то пре свега избор и које себе не виде само у кући, рађање и брига о деци може значити удаљавање од „јавне сцене“. Отуда њихова одлука може бити нерађање или рађање мањег броја деце, него што желе, јер су свесне да у околностима у којима живе тешко могу очекивати адекватну помоћ.²⁷ Са овим избором, који углавном доносе саме жене, већина мушкараца није задовољна, а разлог може бити страх од губитка сопствене патријархалне моћи, коју добрим делом репродукују економски зависне жене, усредсређене ка породици и бризи о деци, старијим и болесним члановима породице.

Реалност друштвених трансформација у Србији јесте и „немилосрдно“ тржиште које нема слуха за проблеме који долазе из породичних обавеза. Држава све мање регулише расподелу економског богатства, посустаје социјална заштита родитељства, а од родитеља се очекује да сами решавају проблем двоструке оптерећености и недостатост средстава и институција за збрињавање деце. Жене заузимају тржиште, али још нису успеле да се ослободе великог терета породичних обавеза. Отуда економисти скрећу пажњу на овај проблем и истичу да увођење стандарда и норми тржишне економије може водити погоршању социјално-економског положаја жена и губитку неких социјалних и економских права, која су у нашем друштву била већ освојена.²⁸

Социолошки детектован налаз је да у неповољним условима друштвених трансформација терет преживљавања породице у великој мери носи жена. Заштита приватности, како вели М. Благојевић, јесте „женска стратегија“,²⁹ као добровољно, активно жртвовање, чији је циљ очување породичне оазе и преживљавање до неких сигурнијих времена. Оправдано закључује да је у питању висок степен искоришћености женских ресурса, уз јаку патријархалну идеологију, што условљава јавну и приватну „мизогинију“ и представља једну од особености родних односа у Србији.

У оквиру званичне статистике у Србији је први пут тек у пролеће 2010. године у „Анкету о радној снази“ укључен посебан модул на тему *усклађивања породичног и професионалног живота* жена и мушкараца. Према налазима „Родног

²⁷ Налази истраживања којим је проучавано одлучивање о рађању у савременој породици на територији општине Крушевац показали су да је: 1. „однос између полова у оквиру одлучивања о броју деце у породици и даље, као и две стотине година раније, у свему ослоњен на патријархални систем односа, на патернализам у породици, који условљава висок степен експлоатације женских потенцијала...“; 2. „у градским породицама поједине жене нису безусловно покорне мужу у одлучивању о броју деце у породици, већ имају активну улогу“, што се препознаје као особеност запослених жена са повољнијом професионалном и образовном структуром. Видети: Љубица М. Рајковић, *Одлучивање о рађању у савременој породици*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 2002, с. 253 – 257.

²⁸ Бранислава Бујишић, *Жене и тржишна конкуренција*. У: *Економски равнотеже*. Београд: Асоцијација за женску иницијативу, 2002.

²⁹ Марина Благојевић, *Свакодневница из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност*, у Силвано, Болчић (ур.) *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Београду, 1995, с. 211 – 227.

барометра“ из 2012. године жене проводе скоро један сат дневно мање од испитаника у обављању плаћеног посла; проводе много више времена од мушкараца у активностима везаним за гајење деце (два пута више), у кућним пословима (4,3 пута више), као и у неговању старих, болесних и деце (2,7 пута више). Када се саберу плаћени и неплаћени рад – жене раде више од мушкараца (8:46 наспрам 7:28 сати дневно током радне недеље, односно разлика износи око један сат и 18 минута дневно).³⁰ Релативно дуготрајне ситуације конфликта улога између професионалне/радне улоге и старања о другима (деци, болеснима, старијима) имају врло негативне последице на старатељке, односно старатеље: занемаривање властитих потреба, разболевање, одустајање од каријере или запослености, недостатак слободног времена и сл.³¹ Индикативан је компаративни налаз приказан у „Родном барометру“: док је 2006. године чак 84% испитаница изјављивало да родитељи све треба да чине за дете, 2012. године тако мисли 66% испитаница – дакле, жртвени модел родитељства опада са образовањем мајки. Према налазима најновијег „Родног барометра“: *Разлике између мушкараца и жена се убрзано смањују и у јавној и у приватној сфери, нарочито у области стјавова, али „жртвовање за децу“ је и даље окосница женске родне улоге у Србији.*

Ставови студената о репродукцији, родним стереотипима и (не)равноправности³²

Реч је, између осталог, о испитивању ставова о важности брака, породице, деце, о родитељству, расподели породичних обавеза и друго. На основу ових анализа закључује се о преовлађујућим родним вредносним обрасцима партнерског и репродуктивног понашања, који, претпоставка је, у доброј мери креирају будућу стратегију (не)рађања.

³⁰ Марина Благојевић Хјусон, *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни живот*. Београд: Програм Уједињених нација за развој, 2013. с. 235. Анкета Родни барометар први пут спроведена је у Србији 2006. године. Налази представљају сложена анализу образаца и квалитета свакодневног живота у Србији из родне перспективе. Поновљена анкета 2012. године доноси још потпунија сазнања о животним стиливима и односима између жена и мушкараца и указује на промене родног режима у Србији.

³¹ Марина Благојевић Хјусон, *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни живот* (сажетак), Београд, Програм Уједињених нација за развој, 2013.

³² Истраживање под називом „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“ спроведено је у оквиру активности макропројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Др Драгана Стјепановић Захаријевски била је координаторка теренског истраживања, а др Јасмина Петровић методолошкиња. Узорак је био сачињен од три подзорка (по 818 испитаника) у универзитетским центрима Ниш, Велико Трново и Битола (Србија, Бугарска, Македонија). Истраживање је обављено крајем 2012 године. У овом раду су представљени налази добијени на подзорку нишких факултета.

1/ Брак и породица као оквир репродукције

Међу студентском популацијом је преовлађујуће високо вредновање породице и брака, као и пожељност деце. Студенти у сопственом животу као битне маркирају пре свега породицу (94.5%), потом, пријатеље (71%), посао (64.8%), слободно време (47.4%), религију (23.7%) и на крају политику (5.9%). Дакле, породица је најважнија област у животу. Брак није застарела институција мисли чак 82.8% испитиване попуације. Студенти и студенткиње се не разликују у односу према овом ставу (разлика није статистички значајна). „Пожељно је имати децу“ мисли већина студената: 71.6% сматра да су деца веома важна околност за успешан брак. Разлика није статистички значајна. Студенти и студенткиње се не разликују у односу према овоме ставу.³³ Ови налази упућују на закључак о преовлађујућем традиционалном вредносном образцу. Међутим, увођењем у анализу додатних тврдњи, доводи се у питање исправност овога закључка. Рецимо, са ставом „да ли ће имати децу требало би људи сами да одлучују“ – слаже се чак 89% испитиване студентске популације (82.5% мушкараца и 94.2% жена – разлика је статистички значајна $X^2=28.402$, $df2$, $P=0,000$). Наиме, студенткиње су опредељеније за овај став. Истовремено, са ставом „Имати децу је обавеза према друштву“ слаже се само 20.4% (34.7% мушкараца и 10.7% жена). Разлика је статистички значајна $X^2=76.890$, $df2$ $P=0,000$, пошто се студенткиње у значајном постотку мање слажу са овим ставом. Са либералним ставом „У реду је да жена роди и одгаја децу ван брака“ слаже се 62.5% студентске популације (48.3% мушкараца и 72.2% жена – разлика је статистички значајна $X^2=48.013$, $df 2$, $P=0,000$). Студенткиње су либералније у односу на овај став. Истовремено, са тврдњом да је „Дом са оба родитеља неопходан за срећно детињство деце“ слаже се 63.4% студентске популације (66.4% мушкараца и 61.4% жена). Разлика није статистички значајна. Студенти и студенткиње се не разликују у односу према овоме ставу. Ниво слагања са једном и другом тврдњом јесте показатељ вредносног превирања/транзиције ка егалитарним вредностима.

2/ Проблем (не)равноправне расподеле родитељства и породичних обавеза

Код процене важности околности које људи сматрају важним за успешан брак понуђено је: верност, одговарајући приходи, бити истог социјалног порекла, делити иста верска уверења, добри стамбени услови, слична политичка уверења, живот одвојен од родитеља, добри сексуални односи, имати времена за властите пријатеље, љубав, међусобно разумевање и друго. Околности које студенти сматрају веома важним за успешан брак указују на „индивидуалистички модел партинерства“. Студенти и студенткиње се углавном не разликују у односу према испитиваним ставовима, иако постоје разлике, оне нису статистички значајне. Највећу важност имају међусобно разумевање (85.9%), љубав (83.6%), верности (83.3%) и имати децу (71.6%).

³³ Да су „деца смисао живота“ слаже се, или се веома слаже 85% жена и 78% мушкараца – то је налаз на општој популацији Србије 2012. год. („Родни барометар“).

„Међусобно разумевање” као веома важну околност успешног брака види 85.9% студената (79.5% мушкараца и 90.7% жена). Разлика је статистички значајна $X^2=21.174$, df 3, $P=0,000$, што значи да студенткиње у већем проценту прижељкују партнерски однос заснован на међусобном разумевању. „Равноправно учешће супружника у обављању кућних послова“ оцењује као веома важан услов успешног брака 39.2% студената (32% мушкараца и 44.4% жена). У ставу према важности равноправног обављања кућних послова између супружника постоји статистички значајна разлика ($X^2=16.871$, df 3, $P=0,001$), што значи да је ова околност битнија студенткињама него студентима. Са тврдњом да би „Мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене“ слаже се 88.1% студената (82.2% мушкараца и 92.1% жена). Разлика је статистички значајна ($X^2 = 20.390$ df 2 $P=0,000$), пошто студенткиње израженије подржавају овај став.

Иако је приврженост егалитарном обрасцу вредности евидентна, још увек *родни стереотипи* опстају у свести младих, о чему сведочи податак да се скоро једна трећина студентске популације слаже са тврдњом „Запослење је у реду, али приоритет је да жена брине и негује“ (37% мушкараца и 22.9% жена). Разлика је статистички значајна ($X^2 = 20.390$ df 2 $P=0,000$), што значи да студенти израженије од студенткиња теже очувању родне асиметрије јавно/приватно.

Предочени налази упућују на закључак да студенти придају породици и браку велику важност, сматрају да је породица најважнија област њиховог живота и да брак није застерела институција, те и то да је веома пожељно имати децу. Јача *егалитарни тренд* нове генерације. Оромна већина студената мисли да рађање деце није обавеза према друштву и да би требало да људи сами одлучују о томе да ли ће имати децу. Преовлађујући је „индивидуалистички модел партнерства“ са придавањем велике важности међусобном разумевању, љубави, верности и рађању деце. Дакле, традиционални модел „док нас смрт не растави“ уступа место моделу – „док постоји љубав“. Прижељкује се „симетрично родитељство“. Редифинишу се родне улоге и родни односи у правцу равноправног учешћа супружника у обављању кућних послова и подједнаке одговорности родитеља. Иако имају веома сличне ставове о различитим областима живота, детектује се израженија егалитарност студенткиња. На нивоу испитивања ставова и „прижељкивања“ примећује се фундаментална промена обрасца поделе одговорности у приватној сфери, са тенденцијом јачања индивидуализације, уз изражену симетричност и егалитарност у породичним и партнерским односима. Демографски трендови су неповољни, али деца се прижељкују – не по сваку цену. Уколико постоје бољи и сигурнији услови живота, родно избалансирана свакодневница и једнаке образовне и тржишне шансе за мушкараце и жене, уз адекватну институционалну подршку, утолико је извесније да ће стратегију одлагања и нерађања заменити стратегија рађања.

Родно (не)сензитивна популациона политика

Трећи део рада пропитује сензитивност постојеће популационе политике у Србији и предлаже неколико стратешких корака ка њеном уродњавању. На националном нивоу популациона криза је алармантан знак који указује на нужност дефинисања стратегије обнављања становништва, која би морала да има у виду неравноправан социјално-економски статус мушкараца и жена у Србији. Наиме, достигнуто родно формално-правно изједначавање у сфери социјално-економских односа није мера фактичке равноправности. У социолошким истраживањима најчешће се као индикатори неједнакости прате подаци о образовању, запошљавању и зарадама мушкараца и жена, а онда аргументовано закључује да жене располажу са мање економске сигурности, независности и аутономије. Незапосленост жена је веома изражена управо у репродуктивном периоду. Питање је да ли је то избор жена које желе да рађају, изнуђени облик надомештања изостанка адекватне друштвене бриге о деци, или, пак, израз неравномерене расподеле родитељства? Чињеница је да све то заједно може бити разлог мање тржишне вредности женског рада.

Иако је породично-правни статус жена законски регулисан и не ограничава њихово право на избор, ипак правно ангажовање, како исправно констатује Н. Петрушић, изостаје када је у питању приватна сфера, тако да је заштита женских права непотпуна и у великој мери препуштена регулисању уз помоћ договора или устаљених традиционалних образаца понашања. Такође, проблем двоструке оптерећености жена се сагледава као приватни проблем, што је у колизији са концептом *једнаких могућности*. Проблем се усложњава онога момента када се у анализу укључи то да положај жена у породици у великој мери утиче на остваривање њихових грађанских, политичких, економских и свих осталих категорија људских права. Не би требало занемарити „жалосну“ чињеницу да се „жене управо у породици суочавају са најучесталијим кршењем сопствених права“.³⁴ Ова асиметрија умањује равноправне могућности на тржишту рада: запослење за жене је врло често само нужно зло; оне настоје да раде непотпуно радно време и да се не прихватају захтевних и одговорних руководећих положаја који би одузимали време од њихове основне делатности – бриге о породици.³⁵ То, наравно, резултује њиховом огромном економском несигурношћу и зависношћу.

Учињени су велики истраживачки напори у правцу заснивања индикаторског система за научно објашњење положаја жена. Заједничка констатација јесте

³⁴ Видети: Невена Петрушић, *Права жена у породици*. У: Група ауторки *Људска права за жене*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу, 2004, с. 49 – 66.

³⁵ Према подацима Парламентарне скупштине Савета Европе свака трећа жена у Европској унији ради скраћено радно време и то најчешће због бриге о деци (у односу на само 4% мушкараца). Број деце у породици умногоме утиче на женину одлуку да буде запослена – 35% жена које имају дете свесно одлучују да не раде, а статус домаћице бира скоро свака друга жена која има двоје деце и чак 60% жена које имају троје деце („Политика“, 14. октобар, 2006)

да се проблем продуктивног запошљавања жена и, тим путем, њихове промоције у „фактор развоја“ тиче додатних трошкова биорепродуктивне функције, који умањују економску ефикасност жена и ограничавају њихову конкурентност.³⁶ Ово јесу моћни чиниоци који остају да делују изван сфере права.

Формално се промовише и захтева успостављање једнаких шанси за приступ свим социјалним ресурсима кроз специјалне мере законске и институционалне заштите родитељства. Нови *Устав Републике Србије* свеобухватније сагледава проблеме популационе политике. Држава гарантује равноправност жена и мушкараца: „Пред Уставом и законом сви су једнаки; забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола...; не сматрају се дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или група које су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима; свако има право да слободно одлучи о рађању деце; Република Србија подстиче родитеље да се одлуче на рађање деце; родитељи имају право и дужност да издржавају, васпитавају и образују своју децу, и у томе су равноправни; предвиђа се и посебна заштита породице, мајке, самохраног родитеља и детета; мајци се пружа посебна подршка и заштита пре и после порођаја“.³⁷

Имајући у виду велики број фактора који утичу на популационо нашање (економски, политички, културни, психолошки), Влада Републике Србије је донела *Стратегију подстицања рађања*.³⁸ Одрживи демографски развој подразумева ниво простог обнављања становништва. Досезање овог циља неминовно захтева, између осталог, ублажавање економске цене подизања детета, усклађивање рада и родитељства, борбу против неплодности, здраво материнство, популациону едукацију и друго. Задржимо се само на једном од посебних циљева ове Стратегије, чијом реализацијом би били, претпоставка је, умногоме створени услови за једнаке шансе мушкараца и жена. Реч је о *усклађивању* рада и родитељства. Савремено друштво прати еманципација жена, промена њиховог положаја и улога у породици и друштву, што неминовно рађа нове потребе, аспирације и односе. Жене, као и мушкарци, желе да се образују, запошљавају, активно учествују у друштвеном животу, а при томе и да стварају породицу и рађају децу. Отуда је неопходно, како стоји у Стратегији, “да држава различитим мерама помогне жени да у што је могуће већој мери оствари своје потребе и усклади родитељство и задовољење различитих интересовања, а поготово усклади родитељство и радно, односно професионално ангажовање”.

³⁶ Александар Раич, *Жене и друштвено економски развој*. Нови Сад: Институт физичке културе, 1988, с. 11.

³⁷ Устав Републике Србије, члан 63.

³⁸ На основу члана 45. став 1. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка и 101/07).

Важећи *Закон о раду*³⁹ прецизније формулише решења релевантна за усклађивање рада и родитељства, јер оставља могућност да и отац има право да користи одсуство са рада ради неге детета, чак и када мајка није у радном односу. У члану 12. овог Закона дефинишу се права запослених и, између осталог, предвиђа да: “запослена жена има право на посебну заштиту за време трудноће и порођаја”, “запослени (мушкарац и жена – пр. Д.3) има право на посебну заштиту ради неге детета”. При томе се породилско одсуство и одсуство са рада ради неге детета, урачунава у радни стаж. Закон о раду омогућава да се радни однос заснује на непуно радно време, користи „клизно” радно време, обавља рад код куће, што такође може помоћи родитељима у усклађивању рада и родитељства. Надаље се предвиђа прерасподела радног времена труднице, родитеља са дететом млађим од три године живота или дететом са тежим степеном психофизичке ометености и друго.

Породични закон Републике Србије у члану 7. дефинише да родитељско право припада заједно мајци и оцу; да су родитељи равноправни у вршењу родитељског права и да је забрањена злоупотреба тог права.⁴⁰

У *Националној стратегији за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности*⁴¹ један од појединачних циљева јесте „стварање системских предуслова за политику једнаких могућности у економији“, што укључује промовисање политике запошљавања и рада, која доприноси усклађивању радних услова и породичног живота – европски модел „равнотеже између каријере и породице” (приступачније услуге дневног и продуженог боравка за децу, подстицање великих компанија и приватног сектора да организују овакве услуге за децу својих запослених, организовање неге старијих, као и хроничних болесника, спровођење јавне кампање за подстицање мушкараца да подједнако учествују у испуњавању породичних обавеза, заједнички брину о деци и о старим и болесним члановима породице). Промоцијом избора флексибилних облика рада за мушкарце и жене, побољшањем социјалне заштите и услуга неге и старења, стимулисањем послодаваца да запошљавају са непуним радним временом – очекује се да би било могуће успешније усклађивати радне и породичне обавезе, што би омогућило женама и мушкарцима равноправнији приступ добро плаћеним пословима, једнак третман у платама, повластицама и унапређењу. Подстицањем оснивања сервиса за социјалне услуге запослени би се растеретили неких обаве-

³⁹ Закон о раду (2005.) (Сл. гласник РС бр. 24/05, 61/05) прописује равноправност полова у погледу услова запошљавања, избора позива, услова рада, права из радног односа, образовања, оспособљавања и усавршавања, напредовања на послу, отказа уговора о раду, забране узнемиравања и сексуалног узнемиравања запослених, одговорност послодавца за незаконито поступање, породилско одсуство, одсуство са рада ради неге детета и одсуство са рада ради посебне неге детета и посебна зашпита од отказа уговора о раду (за време трудноће, породилског одсуства са рада ради неге детета и одсуства са рада ради посебне неге детета). За разлику од земаља у окружењу, у Републици Србији су у приличној мери очувана права везана за породилско одсуство, одсуство ради неге детета и могућност ранијег пензионисања, а утврђене су и одређене мере позитивне акције у овим областима.

⁴⁰ Породични закон Републике Србије www.erasvaw.org/IMG/pdf/Family_Low.pdf.

⁴¹ „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07 и 65/08)

за везаних за домаћинство и породицу, што би ублажило конфликт између радних и породичних улога. Императив стратешког развоја јесте примењивање модела „заједничког вршења родитељског права”. Очекује се да се овим нормативним решењима успостављају једнаке шансе за приступ свим социјалним ресурсима, кроз специјалне мере законске и институционалне заштите родитељства, што би обезбедило рационално и одрживо планирање породице.

Ово јесте пројекција стратешког развоја, која у доброј мери, као што су показали наведени подаци и анализе, није усклађена са материјалним стањем. Јасно је да у Србији постоји родно неравномерна расподела родитељства и породичних обавеза, да жене носе главни терет и једног и другог, па је отуда њихов социјално-економски положај лошији у односу на онај који имају мушкарци. Жене су мање конкурентна радна снага на тржишу рада, а њихов одговор на све то је нераћање или раћање мањег броја деце од жељеног. Дакле, стратешки развој би требало успоставити као паралелни процес изједначавања социјално-економског положаја мушкараца и жена, уз стратегију популационог развоја, која је усмерена ка оснаживању институционалних мера посебне заштите материнства и очинства. Ове мере укључују: дотирана обданишта, плаћено породилско одсуство и одсуство због неге детета, загарантовани повратак на исто радно место након одсуства, урачунавање времена тог одсуства у основицу пензијског осигурања и друго. Реализацијом ових мера била би обезбеђена и успостављена „потпуна тржишна конкуренција“ мушкараца и жена.⁴² Наравно, нужно је подстицати законодавне иницијативе и мере позитивне акције заштите родитеља; перманентно утицати на развој свести о потреби равноправног родитељства; обезбедити смештајне капацитете за децу и друго.⁴³

Скицирање стратегије за смањење фактичке неравноправности у погледу социјално-економског положаја, која јесте у уској повезаности са неравномерном расподелом родитељства и породичних обавеза, захтева стварање услова у којима ће бити успостављене једнаке шансе за мушкарце и жене. У том циљу се промовише „родно буџетирање“, које подразумева да се економски допринос жена и учешће у националном дохотку валоризују и кроз неплаћени рад – репродуктивни рад. Тек успостављањем једнаких шанси, уз родно сензитивну популациону политику, може се осигурати одрживо планирање породице. Тако се афирмише пролиберална популациона политика – равноправно родитељство и ангажована жена. Усвојени *Национални план активности за побољшање положаја жена и унапређивање остваривања родне равноправности* јесте стратешки документ Владе Републике Србије који дефинише политику једнаких могућности и утврђује циљеве, мере и план активности ради побољшања друштвеног положаја жена и унапређивање родне равноправности. НПА покрива следеће области: одлучивање, економију, образовање, здравље, насиље над женама и медије. Њеном имплементацијом ће

⁴² Бранислава Бујишић, Жене и тржишна конкуренција. У: *Економски равноправне*. Београд: Асоцијација за женску иницијативу, 2002, с. 4.

⁴³ Шведска је држава у којој је чак 72% радно активних жена, али истовремено и држава у којој је 92% малишана укључено у неки облик предшколског васпитања („Политика“, 14. октобар, 2006, 9).

бити успостављене одговарајуће претпоставке за родно-сензитивну популациону политику, јер специфични циљеви: смањивање разлика у сиромаштву између жена и мушкараца; смањивање родне неправедности у економији; смањивање родне неправедности у образовању; смањивање родне неправедности у политичкој партиципацији; јачање улоге жена у јавној сфери и смањивање насиља над женама и децом - јесу нужни кораци у достизању равноправног родитељства и рационалног и одрживог планирања породице. „Уродњавањем“ ових циљева и њиховом реализацијом уродњавају се и све појединачне стратегије развоја, па самим тим и стратегија равноправног родитељства, као окосница родно осетљиве популационе политике.

Долазимо до питања дефинисања *родно сензитивне стратегије* популационог развоја која захтева прецизно утврђене правце имплементације. С обзиром на комплексност проблема нерађања стратегија би требало да има *неколико корака*. Први се односи на оквир правне и институционалне регулације односа полова – ефикасни механизми заштите једнакости пред законом, успостављање једнаких шанси за приступ свим социјалним ресурсима кроз специјалне мере законске и институционалне заштите родитеља. Други део стратешког деловања би требало усмерити ка разобличавању укорењених стереотипа о родним улогама, а трећи ка изналагању могућности вредновања неплаћеног породичног рада. Правце стратешког деловања је нужно покрити систематским праћењем резултата примене, што подразумева успостављање родно осетљиве статистике и лонгитудиналних истраживања.⁴⁴

Побројани стратешки циљеви охрабрујући су за жене које се све више окрећу образовању и запошљавању, а при томе најчешће нису спремне да „жонглирају“ између куће и посла. Јасно је да би, ако се имају у виду наведени бројни индикатори родне неправедности у Србији, решење популационе кризе требало тражити и у успостављању равноправног друштвеног третмана мушкараца и жена. Тек онда би било реално очекивати да жене рађају децу, а при томе буду и професионално ангажоване, афирмисане и задовољне. *Национална стратегија за обнављање стабилности*, сензибилисана за овај проблем, истиче као императив успостављање једнаких шанси за приступ жена и мушкараца свим социјалним ресурсима кроз социјалне мере законске и институционалне заштите родитељства. Нужно је успоставити врло конкретне гаранције и мере посебне заштите у процесу спровођења стратешких циљева постојеће националне политике, како би се успоставила стратегија рађања и рационалног и одрживог планирања породице. Уз то, требало би имати слуха за неке неолибералне одговоре (промовисање микрокредита и флексибилних радних односа, приватизацију послова неге и бриге), које нуде Европска унија и међународне институције, попут ММФ-а и Светске банке.

⁴⁴ Драгана Захаријевски, Горана Ђорић, Стратегија за смањење родне неправедности у неколико корака. У: Љубиша Митровић (ур.) *Регионални развој и интеграција Балкана у структуру ЕУ – балканска раскрсница и алтернативе*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за социологију, Свен, 2004, с. 327 – 349.

Литература

- Благојевић, Хјусон, М. (2013) *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни животи*, Београд: Програм Уједињених нација за развој.
- Благојевић, М. (1997) *Родитељство и фертилитет – Србија деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Бобић, М. (2006) Блокирана трансформација брачности у Србији – кашњење или застој, „друге демографске транзиције“. У: Смиљка Томановић (ур.) *Друштво у превирању*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја.
- Благојевић, Хјусон, М. (2012) *Жене и мушкарци у Србији: Шта нам говоре бројеви?* Београд: Програм Уједињених нација за развој.
- Бујишић, Б. (2002) *Жене и тржишна конкуренција*. У: *Економски равноправне*. Београд: Асоцијација за женску иницијативу.
- Благојевић, М. (1995) Свакодневница из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност, у Силвано, Болчић (ур.) *Друштвене промене и свакодневни животи: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Београду.
- Благојевић, М. (1995) Свакодневница из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност, у Силвано, Болчић (ур.) *Друштвене промене и свакодневни животи: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Београду.
- Ђорић, Г. (2004) Родитељство као извор економске неједнакости мушкараца и жена. У: Слободанка Константиновић-Вилић и група ауторки, *Људска права за жене*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу.
- Đorić, G., Gavrilović, D. (2006) Between pro-natalist population policies and women's reproductive rights: The analysis of exposure of the two discourses in press media after 2000. *Sociologija*, vol. XLVIII, no. 1.
- Зајовић, С. (2003) *Феминистички приступ демографској политици. Жене, здравље, наоружање*. Београд: ЖУЦ.
- Захаријевски, С. Д. (1999) *Моћ и немоћ жене – социолошко истраживање ајсенштајнске парадигме*. Ниш: Просвета, Библиотека Свет културе.
- Захаријевски, Д. Ђорић, Г. (2004) Стратегија за смањење родне неравноправности у неколико корака. У: Љубиша Митровић (ур.) *Регионални развој и интеграција Балкана у структуру ЕУ – балканска раскрсница и алтернативе*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за социологију, Свен.
- Константиновић-Вилић, С., Петрушић, Н. (2005) Ставови о абортусу. У: *Друштвена свест, људска права и активизам грађана у јужној и источној Србији*, (ур.) Ненад Поповић. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу.
- Mead, M. (1968) *Spol i temperament u tri primitivna društva*. Zagreb: Naprijed.
- Милић, А. (2006) *Породица и модалитети радних активности чланова. Промене у току пост-социјалистичке транзиције у Србији од 1991 – 2006. године*. У: Смиљка Томановић (ур.) *Друштво у превирању*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја.

- Милић, А. (2004) Трансформација породице и домаћинства – застој и стратегија преживљавања. У: А. Милић (ур.) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Петрушић, Н. (2004) Права жена у породици. У: Група ауторки *Људска права за жене*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу
- Раич, А. (1988) *Жене и друштвено економски развој*. Нови Сад: Институт физичке културе.
- Рајковић, М. Љ. (2002) *Одлучивање о рађању у савременој породици*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Stanulović, Капор, Н. (1985) *Психологија родитељства*. Београд: Nolit.
- Томановић Михајловић, С. (1997) *Дејинство у Раковици - Свакодневни живот деце у радничкој породици*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја.
- Томановић, С. (ур.) (2006) *Друштво у превирању*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја.
- Томановић, С. (2004) Родитељство у трансформацији: капитали, проблеми, стратегије. У: А. Милић (ур.) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Haralambos, М. (1989) *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.

Dragana Stjepanović Zaharijevski

TOWARDS A GENDER SENSITIVE POPULATION POLICY

Abstract: The paper takes the reality of social transformations in Serbia as a starting point for a sociological analysis of its population policy. It singles out one particular approach to the problem of human reproduction – it upholds the reproductive rights and liberties of men and women. In that sense, it focuses on the problem of unequal distribution of parenting and family duties, accompanied by still widespread gender stereotypes related to women. It problematizes an unforced strategy in the area – the strategy of avoiding giving birth. The second part of the paper presents the findings of the research carried out by the Centre for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš at the end of 2012, dealing with the attitudes of the student population towards reproduction, gender stereotypes and gender equality. The third part of the paper analyses the sensitivity of the current population policy in Serbia and proposes the strategic steps that could make that policy more gender sensitive.

Key Words and Phrases: equal opportunities, gender inequality, the strategy of avoiding giving birth, Serbia, gender sensitive population policy.